

“Batı’nın Egemenliği Nasıl Kuruldu?”

Baran Şahinli, Koç Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0001-9438-0021

E-Posta: sahinlibaran@gmail.com

Alexander Anievas ve Kerem Nişancıoğlu’nun “*Batı’nın Egemenliği Nasıl Kuruldu? Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri*” başlıklı kitabı, kapitalizmin tarihine ilişkin literatüre getirdiği eleştiriler ve çözüm önerilerinin radikallığı bakımından önemli bir çalışma. İngilizce orijinali 2015’te yayınlanan kitap, 2020 yılında Çağdaş Sümer’in çevirisiyle Yordam Kitap tarafından yayımlandı. Yazarlar, bu iddialı projenin gerektirdiği kapsamda bir çalışma yapmadıklarının farkında olsalar da “hazırlık kabilinden” (303) bazı fikirler sundukları bu kitabın ümit verici olduğu söylenmeli. Yazarlar, kapitalizmin küresel hâkimiyetinin temelinde uluslararasılık olgusunun yattığını, literatürün tam da bu noktada eksik olduğunu ve Avrupa-merkezciliği sürekli olarak yeniden ürettiğini ileri sürüyorlar (16) ve kapitalizmin oluşumunda Avrupa dışı toplumların failliğine odaklanarak yeni bir tarihsel çerçeve oluşturmayı hedefliyorlar (20).

Anievas ve Nişancıoğlu kapitalizmi tek cümlede tanımlamanın indirgemeci bir yaklaşım olacağını, kapitalizmin şeyleştirilmesine, ebedi ve doğal bir olgu gibi anlaşılmasına yol açacağını ileri sürüyorlar (22). Bu nedenle, “kapitalizmi, toplumsal ilişki ve süreçlerin kuşatıcı ve tarihsel olarak spesifik konfigürasyonları olarak gören Marx’ı” (23-24) takip ederek “kapitalizmin en iyi, sermaye ilişkisinin sistematik yeniden üretimi etrafında bir araya gelen, ama –ne tarihsel ne de mantıksal olarak– bu ilişkiye indirgenmesi mümkün olmayan toplumsal ilişki ve süreçlerden oluşan bir konfigürasyonlar, bir araya gelişler ya da demetler kümesi olarak anlaşılabilirliğini” ileri sürüyorlar. Hem toplumsal ilişki hem de süreç olarak kapitalizm yerine kapitalizmlerden söz eden yazarlar, kapitalizm açısından kurucu bir rol oynayan bu tür bir araya gelişlerin tarihsel olarak ortaya çıkışını ve gelişimini açıklamak için Troçki’nin eşitsiz ve bileşik gelişme kuramına başvuruyorlar (24).

Kitabın ikinci bölümü kapitalizme geçiş tartışmalarına odaklanıyor. Anievas ve Nişancıoğlu, mevcut literatürün eleştirisine Marksist yazın ile hesaplaşarak başlıyorlar. “Dışsalıcı” olarak adlandırılan Dünya Sistemleri Kuramının uluslararası perspektifinin ve eşitsiz iktidar ilişkileri vurgularının faydalarına dikkat çeken yazarlar, bu kuramı sınıf çatışmasını göz ardı etmek ve kapitalizmin tarihini

pazarın genelleşmesinin tarihine ve ticarete indirgemekle eleştiriyorlar (37-38). Robert Brenner'e referansla "neo-Smithyen yaklaşım" olarak niteledikleri dünya sistemi kuramının pazarın ve iş-bölümünün gelişimiyle resme dahil olan çevrenin tarihini merkezin tarihinin içinden yazdığını belirtiyorlar (34). Brenner gibi "içselci" konumdaki siyasal Marksistler ise "toplumsal mülkiyet ilişkilerini" temel alarak kapitalizmin tarihini İngiltere'nin kırlarından başlatmaktadır (40). Yazarlara göre, İngiliz tarımının kapitalistleşmesine odaklanan siyasal Marksizm bu gelişmenin öncesindeki sömürgeci pratikleri ve ücretli emek istihdamını açıklayamamış, Marx'ın ilkel birikim kavramının kapsamını oldukça daraltmış (41) ve Avrupa-merkezciliğe hapsolmuştur (42). Son olarak, post-kolonial literatür ise Avrupa-merkezciliğe karşı çıkışına ve Batılı formasyonların evrenselliği iddiasını çürütme çabasına rağmen (50), "modernitenin, küresel olarak genişlemesinden önce yaratıldığı, ayrı ve sızdırmayacak şekilde mühürlenmiş bir Avrupa tarihi olduğunu" varsaymaktadır (58). Yazarlar ise, kapitalizmin oluşumunda uluslararası olanın ön plana çıkarıldığı, Avrupalı olmayanın failliğinin dahil olduğu bir tarih anlatısının gerekliliğine dikkat çekiyorlar.

Bunu başarmak için gerekli teorik temelleri Troçki'nin "eşitsiz ve bileşik gelişme" kuramında buluyorlar (60). Bu kuram, "dışsalci ve içselci açıklamaların birleştirilmesini sağlamakla kalmaz", "görmezden gelinen (toplumlar arası bir biçimde üretilen) çok sayıda belirlenimin tespit edilmesini ve birbirine eklenmesini de mümkün kılar" (60). Yazarlar, Troçki'ye (1972) atıfla, geri kalmış ile gelişmişin birlikteliğinden oluşan sosyolojik alışımın ani değişimlerle eski kavrayışları sarstığına ve bu yüzden gerilimlere yatkın olduğuna dikkat çekerler (68). Bu gerilimlerin sonucu sınıf mücadeleleri tarafından belirlenir ve bu mücadelelerde kimin galip geleceği her özgül durumun kendi koşullarına bağlıdır (69). Yazarlar, bu özgül durumların bazılarını inceleyerek farklı toplumların eşitsiz gelişmelerine rağmen kapitalist dünyanın oluşumunda eş kurucu, müşterek roller oynadığını göstermeye çalışır (70).

Kitabın üçüncü bölümünde bu müşterek rollerden Moğolların üstüne düşen kısım ele alınıyor. Asya ile Avrupa'nın büyük kısmını tek bir jeopolitik bütünlük içine sokan pax Mongolica'da toplumların karşılıklı etkileşimi oldukça yoğun bir şekilde gerçekleşmişti (91). Ancak Avrupa'nın batı ve doğu yakası üzerinde etkileri oldukça farklı gerçekleşti. Moğol akınları Doğu Avrupa'da devlet sistemlerinin gelişimini engellerken Moğol koruması nedeniyle uzun mesafeli ticaret masraflarının azalması ve Asya teknolojilerinin Avrupa'ya transfer edilmesi Batı Avrupa'nın ekonomik gelişimine çok olumlu etki etmiştir (92-93). Öte yandan, Moğol akınları Çin'i epey zayıflatmış, Çin'in Amerika'yı Avrupalılardan önce keşfetmesine mâni olmuştur (91). Anievas ve Nişancıoğlu'na

göre, Moğol etkisiyle Asya ve Avrupa'nın artan etkileşiminin yarattığı bir diğer önemli sonuç "Kara Ölüm"dür (Kara Veba) (99). Feodalitenin çöküşünde, üretici güçlerin gelişiminde ve köylülüğün sınıfsal farklılaşmasında etkili olan veba salgını, kapitalizmin oluşumunda Moğol failliğinin çarpıcı bir örneğini sunar (108). Bu örneğin sonuçlarından biri ise İngiltere ve Fransa gibi bölgelerde sınıf çatışmasının farklılaşması olmuştur (109). Bu farklılaşma açısından ise kıtada yaşanan jeopolitik çatışmalar da önemlidir (110).

Dördüncü bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizmin oluşumunda oynadığı rol inceleniyor. Anievas ve Nişancıoğlu, Osmanlı'nın Avrupa'ya göre daha gelişmiş bir sosyo-ekonomik formasyon olduğunun altını çizdikten sonra Avrupa (özellikle de Habsburg İmparatorluğu) üzerinde kurduğu askeri/jeopolitik baskının neticesinde feodal Avrupa'nın birleştirici ögesi Hristiyanlığın çöküşü gerçekleşir (133). Osmanlı'nın İtalya ve Avusturya üzerinde kurduğu askeri baskı ve Katolik dünyası ile Habsburg'lara karşı Protestanlarla yapılan ittifaklar (127), Kuzeybatı Avrupa'nın (en başta zayıf) devletlerine Habsburg baskısından kurtulup modern devlet inşasına yönelme fırsatını sunmuştur (136). Bu sayede İngiltere'de feodal lordlar bir sınıf olarak kendilerini pekiştirmiş, ilkel birikim sürecinde Fransa'dan farklı bir yol izleyebilmiştir (140). Öte yandan, Osmanlı'nın Akdeniz ticaretinde kurduğu üstünlük nedeniyle Venedik ve Cenevizlilerin gerilemesi, Atlantik ticaretinin bir alternatif olarak yükselmesine sebep olmuştur (137).

Beşinci bölümde Atlantik'e odaklanan Anievas ve Nişancıoğlu, bölgenin kapitalizmin oluşumunda oynadığı kritik role şöyle işaret ediyorlar: "Teritoryal devlet egemenliğinin, Avrupa'da kapitalist modernitenin alamet-i farikası olarak görülen ideolojik, kurumsal ve hukuki yapıları, aslında Atlantik'teki sömürgelerin (ırklar ve toplumsal cinsiyetler arasındaki ayrımlara dayanan) potasında dökülmüştü. Ancak bu kurumsal ve ideolojik katların (biyo)politik yönetim ve denetimin özgün bir biçimi olarak ne denli etkili olduklarının kanıtlanmasının ardından, bu tür örgütsel 'ilerlemeler' Avrupa'daki emperyal metropole yayıldı" (156). Yazarlara göre, Avrupa'daki teritoryal egemen devletler sistemi kapitalizmden önce ortaya çıkmış değildi, bu iki süreç birlikte, birbirleriyle bağlantı biçimde ilerlemişti (161). Bu birliktelik ise sermayenin sonsuz birikimi için güçlü bir jeopolitik araçtı ve batının üstünlüğünü sağlaması ve kendi iradesini diğer devletlere ve toplumlara dayatması için zorunlu ancak yeterli olmayan bir koşuldur (162). "Encomienda" sistemi ile sömürgelerde bazı haraççı yapılar korunarak yeni bir "yarı-haraççı" üretim biçimi uygulamaya konuldu (152). Eşitsiz ve birleşik gelişmenin bir örneği olan plantasyon sistemi ise metropoldeki muadillerine kıyasla üretim teknik ve örgütlenmesi açısından oldukça ilerideydi (180). Sömürgeciliğin kapitalizmin oluşumunda oynadığı bir

diğer rol yeni üretim tekniklerinin, hammaddelerin, tüketim maddelerinin vs. kıtaya getirilmesiydi. Bu sayede Avrupa üretim kapasitesini daha önce olmadığı kadar artırabilmekteydi (189). Bununla birlikte, sömürgecilik, çeşitli biçimlerle de olsa pazarların geliştirilmesini sağlayarak da kapitalizmin oluşumuna katkı sağladı (188). Yazarlara göre, kapitalizmi mümkün kılan, tüm bu etkileriyle birlikte sömürgeciliği (191). Son olarak, sömürgeci pratiklerde yaşanan eşitsiz ve bileşik gelişmenin bir diğer sonucu İngiltere’de kraliyetin sağladığı imtiyazlardan yararlanan tüccar kesimin arasında devrimi destekleyen bir sömürgeci tüccar hizbinin oluşmasıydı (195).

Altıncı bölümde burjuva devrimlerini inceleyen yazarlar, mevcut literatürdeki “sonuççu” yaklaşımı izleyerek önemli olanın burjuva devrimlerinin “kapitalizmin gelişmesi ve konsolide olmasının önündeki sosyo-politik ve ideolojik engelleri ortadan kaldırıp kaldırmadığı ve böylece devleti sermaye birikiminin özerk alanı haline getirip getirmediği” olduğunu belirtiyorlar (199). Bununla birlikte, devrim ve kapitalizmin gelişimi arasında zamansal bir sıralama olmadığını, burjuva devrimlerinin gelişmeye başlayan kapitalizmin önündeki engelleri kaldırmak şeklinde (İngiltere/Birleşik Eyaletler) veya kapitalizmin ortaya çıkmasının zorunlu koşulu olarak devrim şeklinde (Fransa) gerçekleşebileceğini saptıyorlar (200). Dahası, yazarlara göre, her bir devrim tarafından etkilenen uluslararası koşullar daha sonraki devrimlerin izleyeceği yolu belirlemiştir (201). Bununla birlikte, devrimlerin eşitsiz ve bileşik gelişme kapsamında ele alınması, bileşik nitelikleri sebebiyle ideal tiplere uymayacaklarını gösterir, bu da her kapitalist devrimin neden bir “piç” olduğunu açıklar (202). Flaman örneğini incelemeye geçen yazarlar, uluslararası etkilerle kapitalizmin nasıl yerleşmeye başladığını gösterir. Bunun yanı sıra, Habsburg’lara Fransa-Osmanlı ittifakı tarafından uygulanan jeopolitik basıncın Flaman İsyanı’nın oluşumundaki önemine işaret ederler. İngiliz Devrimi’ni ele alırken sömürgecilik sayesinde güçlenen yeni tüccar kesimin önemine, İngiltere’nin devrim öncesi dönemde kaybettiği savaşlarda da görüldüğü üzere geri kalmışlığına dikkat çekerek devrimin eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımında önemli yer tutan gerikalmışlığın ayrıcalığının çarpıcı bir ürünü olduğunu ifade ederler (218-219). Anievas ve Nişancıoğlu, sadece mutlakiyetçiliğe dikkat çekip Fransa’da 1789 öncesindeki kapitalist gelişmeyi küçümseyen görüşlere karşı çıkıyorlar. Devrime yaklaşıldığında ekonomik gelişmeyle birlikte sınırlarına ulaşan bir feodal üretim ve doğmakta olan bir kapitalist üretimin çatışmalı birlikteliği olduğunun altını çizdikten sonra, savaş gibi uluslararası faktörlerin etkisiyle devrimin gerçekleştiğini tespit ediyorlar (228-229).

Yedinci bölümde, yazarlar kapitalizmin neden Ceneviz veya Venedik’te değil Birleşik Eyaletler’de (Hollanda) ve İngiltere’de ortaya çıktığını inceliyorlar.

Portekiz veya İspanya'nın aksine teritoryal yayılmacılık hedeflemeden mevcut üretim biçimleriyle eklenme yolunu tercih eden Birleşik Eyaletler örneğinden hareket eden yazarlar, bu ülkede üretimin sınırlarına ulaştığında nasıl sömürgecilikle ve özellikle ilerleyen süreçte sömürgelerdeki üretim süreci üzerinde denetim kurarak kapitalist gelişmenin önünü açtığını vurguluyorlar. Flamanlar, Hint Okyanusu boyunca büyük oranda özgür olmayan emek gücü üzerinde denetim tesis ederek, fabrikalar kurarak üretim sürecine dahil olup onu şekillendirmişti (267). Yazarlara göre, "bir üretim biçimi olarak kapitalizmin ortaya çıkışını açıklayan kısmen sömürgeciliktir" (269).

Sekizinci bölümde Batı'nın Doğu karşısında nasıl yükseldiği sorusu yanıtlanıyor. Bu süreçte şiddetin merkezi rol oynadığını saptayan yazarlar, Yeni-Weberci yaklaşımın savaşların sürekliliği, anarşik bir uluslararası düzende savaşın kaçınılmazlığı varsayımlarını Marksist perspektiften eleştiriyorlar. Anievas ve Nişancıoğlu'na göre, feodal üretim biçimi teknolojik gelişmelere açık olmadığından birikimi artırabilmek için yeni toprak fethetmeye, bu sayede daha fazla sayıda köylüyü kendine tabi kılmaya mecburdu (282). Bununla birlikte, kapitalizm öncesi dönemde Avrupa'nın geri kalmışlığı ve sermaye ihtiyacı çeşitli tüccar vb. grupların sermayesine bağımlılık yaratmıştı ve bunun sonucu olan ticari üstünlükle emperyal genişleme amacı denizcilik alanında önemli gelişmeleri doğurmuştu (283). Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi, bu sürecin en önemli aşamalarından birisiydi. (298).

Kitaba genel olarak bakıldığında, yazarların başlangıçta belirttikleri amaçlarını yani Avrupa-merkezci olmayan, uluslararası belirlenimleri ve faillikleri hesaba katan bir kapitalizm tarihi oluşturma hedefine (kısmen de olsa) ulaştıkları söylenebilir. Kapsamlı bir eleştirel literatür incelemesi yapan Anievas ve Nişancıoğlu, Avrupa-merkezciliğin kapitalizmin doğuşu ve gelişimi hakkında eksik ve hatalı değerlendirmelere yol açtığını başarılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu sorunu çözümünü eşitsiz ve bileşik gelişme kuramında gören yazarlar, bu kuramın kapitalizmin anlaşılması bakımından sunduğu imkanları net biçimde tespit etmekte, hangi noktalarda yanlış yorumlardan kaçınılması gerektiğini de anlaşılır biçimde açıklamaktadır.

Ancak, yazarların teorik tartışmadaki başarısı ampirik-tarihsel analizlerine aynı ölçüde yansımıyor. Tarihe bir teorinin gözlüklerinden bakmak mümkün olduğu gibi, tikellikleri öne çıkaran betimleyici bir yaklaşım da mümkündür. Ancak tarihsel olgular göz ardı edilerek anlamlı teorik sonuçlara varılamayacağı gibi her tarihsel olguya değinmek de anlamlı bir teorik bütünlük yaratmaz. Bunun farkında olan yazarlar, teorik açıklamalarında bu dengeyi oldukça başarılı bir şekilde kuruyorlar. Örneğin, yazarlar, eşitsiz ve bileşik gelişme teorisinin tarihin gelişim sürecinde kendiliğinden teorik olarak belirli sonuçlara yol

açamayacağını ancak toplumsal gerilimler yaratacağını, bu gerilimlerin de tikel sınıf mücadeleleriyle çözümleneceğini söylerler. Ancak ilerleyen bazı kısımlarda, sundukları teorinin özgüllükleri kapsayıcılık adına kurban edilmiştir. Yazarlar, eşitsiz ve bileşik gelişmeyi her toplumsal etkileşimi kapsayacak şekilde genişletmiş ve muğlaklaşmasına yol açmıştır. Örneğin, Asya'dan Avrupa'ya uzanan bir imparatorluk yaratarak veba salgınının yayılması için elverişli bir ortam sağlamayı kapitalizmin oluşumu için eşitsiz ve bileşik gelişme kapsamında Moğol failliğinin bir örneği olarak değerlendirmek nedensellik zincirini gereğinden fazla uzatarak teorik bütünlüğe zarar vermektedir. Benzer biçimde, yazarların kapitalizm ve burjuva devrimi gibi kavramların kapsamını genişletme çabasının söz konusu kavramları yer yer muğlaklaştırdığı söylenebilir.

Ortaya özgün bir teori koyan yazarların, hangi uluslararası nedenselliğin teorik olarak anlamlı olduğu konusundaki ince sınırı aştığı ve tarihsel olgulara dair açıklamalarında eklektisizm görüldüğü söylenebilir. Teorik olarak Marksist temellerde hareket ederek üretimi önceleyen yazarlar, tarihsel açıklamalarında, neredeyse “tarihin motorunu” uluslararasılık olarak alırlar ve bazen üretim güçlerinden, bazen üretim ilişkilerinden, bazen diplomatik ilişkilerden, bazense dolaşımdan söz ederler. Örnek vermek gerekirse, yazarlar, Osmanlı diplomasisinin etkisini en az Osmanlı'nın yarattığı jeopolitiğin üretim alanındaki etkileri kadar önemsemektedir. Bu başlı başına bir sorun olmasa da yazarların teorisiyle çelişen değerlendirmelere kapı açmaktadır. Örneğin bu şekilde çeşitli yapısal değişkenler denkleme dahil edilecekse coğrafi değişkenlerden de söz edilmeli, İngiltere'nin ada yapısının sınıf gelişimi üzerindeki etkilerinden ve hatta bunun denizcilik teknolojisi üzerindeki etkilerinden bahsedilmelidir. Ancak uluslararası olmayan bu olgular göz ardı edilmektedir. “Kapitalizmin oluşumunda Osmanlı'nın Avrupa'nın geri kalmışlarıyla kurduğu diplomatik ilişkiler İngiltere'nin ada coğrafyasından daha mı önemlidir?”, “devletler arası ilişkiler kapitalist üretimi ne ölçüde doğrudan etkileyebilmiştir?” (Gürel, 2017) vb. sorular kitapta yanıtız kalmaktadır.

Kısacası, yazarlar teorik bölümdeki başarılarını ampirik bölümlerde istikrarlı biçimde sürdürememiştir. Kitabın teorik argümanlarının neredeyse hepsinin önemli katkılarının yanında; kapitalizmin oluşumunda sömürgeciliğin önemi, eşitsiz ve bileşik gelişmenin çeşitli veçhelerinin tarihsel gelişimde Marksist literatürün klasik tipolojilerine aykırı olgular yaratması, bileşik gelişimin oluşturduğu çeşitli üretim biçimlerinin kapitalizmin kökeninde yatan toplumsal cinsiyet veya ırk gibi eksenleri yaratması, sömürgelerde eşitsiz ve bileşik gelişmeyle ortaya çıkan çeşitli üretim biçimlerinin önemi gibi argümanlarının oldukça ikna edici olduğu söylenmelidir. Yazarların, yeni bir kapitalizm tarihi yazımı açısından “hazırlık kabilinden” çok verimli bir araştırma gündemi

sunduğu ise açıktır.

Kaynakça

Gürel B (2017). Review of How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism. *New Perspectives on Turkey*, 56, 166-171.

Trotsky L (1972). *Leon Trotsky Speaks*. New York: Pathfinder Press.